

O'QITUVCHI FAOLIYATIDA PEDAGOGIK QOBILIYAT

Sharopova Matluba Isroilovna

*Buxoro shahar kasb-hunar maktabi
Ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi,*

Alimova Dilfuza Obidovna

huquq fani o'qituvchisi,

Toxirova Mohinur Bahodir qizi

fizika fani o'qituvchisi

Annotatsiya: *Qobiliyatning psixologik-pedagogik tavsifi; Pedagogik qobiliyatning asosiy turlari; Pedagogik qobiliyatni rivojlantirish yo'llari, shakllari va metodlari; O'qituvchining axloqiy sifatlari; O'qituvchining irodaviy sifatlari; O'qituvchining hissiy sifatlari haqida fikr yuritiladi.*

Tayanch tushunchalar: *qobiliyat, pedagogik qobiliyat, empatiya, pertseptiv qobiliyat, didaktik qobiliyat, tashkilotchilik qobiliyati, konstruktiv qobiliyat, kommunikativ qobiliyat, bilish (anglash) qobiliyati, o'qituvchining axloqiy sifatlari (mas'uliyatlilik, o'z zimmasiga javobgarlikni ola bilishi, ijodiy holatni tashkil eta olishi), o'qituvchining irodaviy sifatlari, o'qituvchining hissiy sifatlari (o'z-o'zini boshqarish, hissiy ta'sir ko'rsatish).*

Qobiliyatning psixologik-pedagogik tavsifi. Pedagogik jarayonning qanchalik samarali, muvaffaqiyatli tashkil etilishi o'qituvchining pedagogik qobiliyatga egaligiga bog'liq. Manbalardan birida "qobiliyat" tushunchasi shunday sharhlanadi:

1) shaxsning osonlik bilan biron faoliyatni egallay olishini ta'minlaydigan individual psixologik xususiyat;

2) narsa va hodisalar mohiyatini ijodiy tasavvur qilish layoqati. Odatda qobiliyat umumiy va maxsus qobiliyatlar tarzida ikki guruhga ajratiladi. Umumiy qobiliyatlar shaxs faoliyatining asosiy turlarida namoyon bo'ladi, kasbiy faoliyatning ayrim turlarida namoyon bo'ladigan qobiliyatlar (matematik, texnik, musiqa, tasviriy san'at, adabiyot (poeziya va proza), jismoniy tayyorgarlik va b.) esa maxsus qobiliyatlar deb yuritiladi.

Pedagogik qobiliyat – pedagogga xos bo'lib, pedagogik faoliyatni oqilona tashkillashtirish va olib borilishiga imkon beradigan, amaliy vazifalarning samarali bajarilishini ta'minlashda ahamiyatli bo'lgan xususiyatlar

Pedagogik qobiliyatning ustuvor xususiyatlari quyidagilardir: - pedagogik takt (pedagogning o'quvchilar bilan turli faoliyat shakllari bo'yicha tashkil etiladigan muloqotda mavjud axloqiy tamoyillar, hulq-atvor qoidalarga rioya qilishi, ularga to'g'ri yondashish malakalariga egaligi); - pedagogik kuzatuvchanlik (o'qituvchining o'quvchilarga xos bo'lgan hatto eng oddiy xususiyatlarni ham payqab olish qobiliyatiga egaligi); - bolalarga bo'lgan muhabbat (ularga mehr qo'ya olish, ularga mehribonlik ko'rsatish, ichki kechinmalari, his-tuyg'ulari, orzu-umidlari, hayotiy intilishlari bilan o'rtoqlashish, ular uchun qiyin bo'lgan vaziyatlarda g'amxo'rlik qilish); - bilimlarni uzatishga bo'lgan ehtiyoj.

Pedagogik qobiliyatning asosiy turlari. F.N.Gonobolin o'qituvchi shaxsida quyidagi qobiliyatlarning namoyon bo'lishini muhim deb hisoblaydi:

o'quvchini tushuna olish qobiliyati;

-yosh, psixologik jihatdan barcha o'quvchilar o'zlashtira oladigan materiallarni taqdim eta olish qobiliyati;

-o'quvchilarning qiziqishlarini rivojlantirish qobiliyati;

-tashkilotchilik qobiliyati; pedagogik takt;

-o'z ishining natijalarini ko'ra olish va b.

Pedagogik qobiliyatlar turlari, eng avvalo, quyidagilar sanaladi:

- pedagogik kuzatuvchanlik;

-pedagogik xayol (fantaziya);

-xarakter sifatlarining tarbiyalanishiga bo'lgan talabchanlik;

-pedagogik takt;

-tashkilotchilik qobiliyatlari;

-nutq madaniyatiga egalik;

-muloqotga kirishuvchanlik (kirishimlilik);

-hissiy sezgirlik (kasbiy ziyraklik, boshqalarga hamdard bo'la olish, ichki sezgiga ega bo'lish);

-harakatchanlik, ta'lim jarayoni ishtirokchilariga irodaviy ta'sir ko'rsatish va ishontirish qobiliyatiga egalik;

-hissiy barqarorlik (o'z-o'zini tuta bilish, boshqarish va nazorat qilish);

-kelajakni maqbul holda bashoratlay bilish;

-kasbiy mustaqillik, ijodiy qobiliyatga egalik.

V.A.Krutetskiy pedagogga xos qobiliyatlarni umumlashtirib, ularning turlari quyidagi ekanligini ko'rsatib o'tadi. Qobiliyatli o'qituvchilarda noyob qobiliyatlar ham ko'zga tashlanadi. Ya'ni: bir vaqtning o'zida bir necha faoliyatni bajara olish (masalan, eshitish, ko'rish, o'qish, yozish, fikr yuritish, muloqot qilish; atrofida kechayotgan ikki yoki bir necha voqelikni birdek qabul qilish (bir o'quvchining ma'ruzasini eshitgani holda, sinfdagi boshqa o'quvchilarning faoliyatlarini kuzata olish); o'ta qiziquvchanlik (tabiat va jamiyatda kechayotgan har bir voqea-hodisa (garchi ular eng ahamiyatsiz, e'tiborga tashlanmaydigan bo'lsa-da) mohiyatini bilishga intilish, haddan ziyod ko'p savollarga javob topishga intilish); miya faoliyatining biokimyoviy va elektrik faolligi (miya deyarli to'xtovsiz faoliyat ko'rsatib, nihoyatda kam vaqt "dam oladi", bilish jarayonida noaniqliklar ko'zga tashlansa, ular tezda bartaraf etiladi; uyquchanlik qobiliyatli pedagoglarga xos xususiyat emas); nutqi va fantaziasining boyligi (qobiliyatli o'qituvchilarning aksariyati nihoyatda boy nutqqa ega, ularda fantaziya (tasavvur qilish) qobiliyati beqiyos darajada kuchli); kuchli xotira (yirik hajmdagi matnni, jumladan, dostonlarni bir marta o'qish bilan to'laligiga yodlab olib, uni so'zma-so'z qayta hikoya qilib berish qobiliyati)ga egalik kabilar alohida o'rin tutadi.

Pedagogik qobiliyatni rivojlantirish yo'llari, shakllari va metodlari. Har qanday qobiliyat kabi pedagogik qobiliyatni ham rivojlantirish borish taqozo etiladi. Tabiiyki,

pedagogik qobiliyat muayyan yo'llar bilan rivojlanadi. Pedagogik qobiliyatni rivojlantirish yo'llari quyidagilardan iborat .

Pedagogik qobiliyat turlari (V.A.Krutetskiyga ko'ra) Asosiy turlari:

Didaktik qobiliyatlar – o'quv materiallarini aniq, ravshan, oson tushuntirish, o'quvchilarda fanlarga qiziqishni uyg'otish, mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantiruvchi qobiliyat;

Akademik qobiliyatlar – matematika, fizika, biologiya, kimyo, ona tili, adabiyot, tarix va boshqa fanlar asoslarini puxta o'zlashtirishga imkon beradigan qobiliyat;

Pertseptiv qobiliyatlar – shaxsning ichki dunyosiga kira bilish, psixologik kuzatuvchanlik, o'quvchining vaqtinchalik psixik holatlari bilan bog'liq nozik jihatlarini tushuna olish qobiliyati;

Nutq qobiliyati – shaxsning o'z his-tuyg'ularini nutq, shuningdek, mimika, pantomimika yordamida aniq va ravshan ifodalab berish qobiliyati;

Tashkilotchilik qobiliyati – o'quvchilar jamoasini uyushtira bilish, jamoani jipslashtira olish, pedagogik faoliyatni to'g'ri tashkillashtirish qobiliyati;

Avtoritar qobiliyat – o'quvchilarga hissiy-irodaviy ta'sir etish orqali ular o'rtasida obro' qozonish imkoniyatini yaratuvchi qobiliyat;

Pedagogik xayol – pedagogning o'quvchilar shaxsini tarbiyaviy jihatdan loyihalashtirishda o'z xatti-harakatlari natijalarini oldindan ko'ra olishni ta'minlovchi qobiliyat;

Diqqatni taqsimlay olish qobiliyati – pedagogning bir vaqtda o'z diqqatini bir qancha jarayonga qarata olishini tavsiflovchi qobiliyat;

Kommunikativ qobiliyat – o'quvchilar bilan muloqotda bo'lish, ularga to'g'ri yondashishning samarali yo'lini topish, birgalikda maqsadga muvofiq o'zaro pedagogik aloqa bog'lovchi pedagogik taktning mavjudligini ifodalovchi qobiliyat; Pedagogik qobiliyatni rivojlantirish – mutaxassis sifatida faqat pedagog (o'qituvchi)largagina xos bo'lgan qobiliyatlarni yanada boyitish va takomillashtirish uchun zarur shart-sharoitni yaratish sanaladi. Pedagogik qobiliyatni rivojlantirishda ma'lum shakllar nihoyatda samarali sanaladi. Ular quyidagilardir : Shuningdek, pedagogik qobiliyatni rivojlantirishda muayyan metodlar qo'llaniladi: Pedagogik qobiliyatni rivojlantirish yo'llari:

O'z ustida ishlash Faoliyatga ijodiy yondashish;

Ilg'or ish tajribalarni o'rganish "Ustoz-shogird" an'anasi asosidaish ko'rish;

Treninglarda faol ishtirok etish Ilmiy-amaliy anjumanlarda ishtirok etish;

Doimiy seminarlar faoliyatida qatnashish;

Mustaqil ravishda amaliy mashqlarni bajarish;

Maxsus adabiyotlar bilan tanishib boorish;

Vizual materiallar asosida mashqlar bajarish;

Pedagogik qobiliyatni rivojlantirish shakllari samarali shakllar:

Anatomo-fiziologik tayyorgarlik; Mashqlar yordamidagi amaliy tayyorgarlik; Qobiliyatlilikning muayyan darajasiga erishish; Doimiy ravishda o'rganib boorish; Mavjud qobiliyatlarni qayta tiklab borish ; Treninglar tashkil etish .

O'qituvchi shaxsida aks etuvchi axloqiy sifatlar. Axloq (lot. "moralis" – xulq-atvor) – ijtimoiy ong shakllaridan biri hisoblanib, ijtimoiy munosabatlar va shaxs xatti-harakatini tartibga soluvchi, muayyan jamiyat tomonidan tan olingan, rioya qilinishi zarur bo'lgan tartib, odob, o'zaro munosabat, muloqot, xulq-atvor qoidalari, mezonlarining majmui. Axloqiy sifatlar – ijtimoiy munosabatlarni tashkil etish jarayonida jamiyat tomonidan tan olingan o'zaro munosabat, muloqot, xulq-atvor qoidalariga, mezonlariga og'ishmay amal qilinishini ifodalovchi sifatlar. Axloqiy sifatlar sirasiga quyidagilar kiradi: axloqlilik, odoblilik, xushmuomalalilik, xushfe'lliligi, to'g'riso'zlik, intizomlilik, mas'uliyatlilik, jamoa bilan bo'lish, e'tiqodlilik, iymonlilik, bilimlilik, kamtarlik, mehnatsevarlik, kirishimlilik, adolatparvarlik, vijdonlilik va boshqalar.

O'qituvchining axloqiy sifatleri – o'qituvchining ijtimoiy-pedagogik munosabatlarni tashkil etish jarayonida jamiyat tomonidan tan olingan o'zaro munosabat, muloqot, xulq-atvor qoidalariga, mezonlariga og'ishmay amal qilinishini ifodalovchi sifatleri bo'lib, ular ham umumiy axloqiy sifatlar tarzida namoyon bo'ladi. Boshqacha qilib aytganda o'qituvchi o'quvchilarga o'zining axloqliligi, odobliligi, xushfe'lliligi, xushmuomalaliligi, to'g'riso'zligi, intizomlilik, mas'uliyatliligi, jamoa bilan birga bo'la olishi, e'tiqodlilik, iymonlilik, bilimlilik, kamtarligi, mehnatsevarligi, kirishimlilik, adolatparvarligi, vijdonlilik va hokazo sifatleri bilan namuna bo'la olishi lozim.

O'qituvchiga xos bo'lgan irodaviy va hissiy sifatlar. Iroda – shaxsning aniq maqsad sari ongli ravishda olg'a intilishi, zo'r berib harakat qilishi. Irodaviy sifatlar – shaxsning aniq maqsad sari ongli ravishda olg'a intilishi, zo'r berib harakat qilishini ta'minlovchi sifatlar bo'lib, ular sirasiga quyidagilar kiradi: kuch,chaqqonlik, dadillik, jur'atlilik, qat'iyatlilik, maqsaddan og'ishmaslik, ahdidan qaytmaslik, chidam bilan olg'a intilish, qiyinchiliklardan cho'chimaslik, muvaffaqiyatsizliklardan "o'zini yo'qotib qo'yimaslik", eng og'ir vaziyatlarda ham "o'zini qo'lga ola bilish", tushkunlikka tushmaslik, atrofdagilarni olg'a intilishga rag'batlantira bilish, ularga dalda bera olish va boshqalar. Asosiy metodlar O'zini-o'zi anglash O'zini-o'zi to'g'ri baholash Maxsus mashqlar Ishchanlik o'yinlari Trening Faoliyatga kirishish 6-rasm. Pedagogik qobiliyatni rivojlantirish metodlari O'qituvchiga xos irodaviy sifatlar – o'quvchining aniq pedagogik maqsad sari ongli ravishda olg'a intilishi, zo'r berib harakat qilishini ta'minlovchi sifatlar bo'lib, ular sirasiga quyidagilar kiradi: pedagogik jarayonlardagi dadillik, jur'atlilik, qat'iyatlilik, pedagogik maqsaddan og'ishmaslik, pedagogik majburiyatlarni bajarishda jismonan va ruhan charchoq yuzaga kelganda ham ularni tezda bartaraf eta olish, chidam bilan pedagogik vazifalarni ado etish, qiyinchiliklardan cho'chimaslik, pedagogik muvaffaqiyatsizliklardan "o'zini yo'qotib qo'yimaslik", eng og'ir vaziyatlarda jarayonlarda yuzaga keladigan nizolardan cho'chimaslik, ularni oqilona baholay olish, tushkunlikka tushmaslik, o'quvchilarni olg'a intilishga rag'batlantira bilish, ularga dalda bera olish va boshqalar.

O'qituvchiga xos hissiy sifatlar. Hissiyot (lotincha emovere – to'lqinlanish, bezovtalanish, xavotirga tushish) – ruhiy holat va jarayonlarning o'ziga xos sohasi; qayg'u, qoniqish, quvonch, g'am-alam, istirob, umidsizlik, ko'ngil qolish, achinish, nafrat, anduh, g'amginlik, siqilish, qo'msash, ayb, uyat, sarosima, jirkanish, ajablanish, qiziqish, ikkilanish, yumor tuyg'usi kabi ichki kechinmalar. Hissiy sifatlar – qayg'u, qoniqish,

quvonch, g'am-alam, istirob, umidsizlik, ko'ngil qolish, achinish, nafrat, anduh, g'amginlik, siqilish, qo'msash, ayb, uyat, sarosima, jirkanish, ajablanish, qiziqish, ikkilanish, yumor tuyg'usiga egalikni ifodalovchi sifatlar. O'qituvchining hissiy sifatleri – o'qituvchiga o'quvchining qayg'usi, quvonchi, g'am-alami, istirobi, umidsizligi, nafrati, anduhi, g'amginligi, siqilishi, sarosimasi, jirkanishi, ajablanishi, qiziqishi, ikkilanishi, qo'msashini tushunish, aybini tan olganligini va uyatni his qilganligini anglash, yumor tuyg'usiga egaligini his eta olishga yordam beradigan sifatlar. O'qituvchining hissiy sifatleri ta'lim, tarbiya jarayonida o'quvchi bilan o'quv muassasasi, ko'cha-kuy va oila muhitida tashkil etiladigan o'zaro muloqot, munosabat jarayonida aks etadi. Xulosa o'rnida shuni aytib o'tish joizki o'quvchilar tomonidan o'quv fanlari asoslarini puxta o'zlashtirilishi, ta'lim muassasasida o'rnatilgan tartib-intizom qoidalariga rioya qilinishida, shuningdek, ularda zarur axloqiy sifatlarining hosil bo'lishida o'qituvchining hissiy sifatlariga egaligi ham muhim ahamiyatga ega. Zero, o'qituvchining hissiy sifatlariga egaligi o'quvchi bilan o'zaro hamkorlik o'rnatish, hamjihatlikka erishish, yagona maqsad sari harakatlanishga yordam beradi.

FOYDALANISH UCHUN ADABIYOTLAR:

1. Abduvahobov U. Shaxs (Kamil inson haqida). – Toshkent: Vatan, 1996.
2. Avloniy, A. Turkiy guliston yohud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
3. Azizxodjaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Moliya, 2003.
4. Akromova F. Insoniy munosabatlar psixologiyasi. – Toshkent: "Shams ASA", 2002.
5. Bolshaya psixologicheskaya entsiklopediya / Samoe polnoe sovremennoe izdanie. – Moskva: Eksmo, 2007.
6. Vigotskiy L.S. Pedagogicheskaya psixologiya /Pod red. V.V.Davidova. – M.: Pedagogika. 1991.
7. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o'qituvchisining psixologiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 1999.
8. Ivanov R.I., Zufarova M.E. Umumiy psixologiya / Pedagogika va psixologiya bakalavriat ta'lim yo'nalishi talabalari uchun darslik. – Toshkent: O'zbekiston Faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008.
9. Zimnyaya I.A. Pedagogicheskaya psixologiya / Ucheb. posobie dlya studentov vissha.ped.ucheb.zavedeniy. – Rostov-na-Donu: RGU, 1997.
10. Umumiy psixologiya / Ma'ruza matnlari. Tuzuvchilar: N.Yoqubov, D.Mirzajonova, G.Ashurova. – Qo'qon: Qo'qon Davlat pedagogika instituti, 2007.
11. G'oziev E. Psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 1994.
12. Педагогическая мастерство // <http://psi.webzone.ru/st/050200.htm>.
13. Сущность педагогического мастерства // <http://psylist.net/hpor/ped037.htm>.
14. Виды педагогического мастерства // <http://dic.academic.ru/dic.nsf/socio>